Obsah

Úvodní slovo 3

Kapitola 1 · Proč sociologie pro architekty? 5

Kapitola 2 · Jak se prostor vyrábí 20

Kapitola 3 · Instituce, moc a prostor 32

Kapitola 4 · Výzkumný cyklus 46

Kapitola 5 · Centrum a okraj 58

Kapitola 6 · Norma a tělo 71

Kapitola 7 · Lidské a nelidské 83

Kapitola 8 · Přítomnost a absence 96

Kapitola 9 · Trvalost a dočasnost 110

Kapitola 10 · Viditelné a neviditelné 121

Kapitola 11 · Kontrola a svoboda 133

Kapitola 12 · Globální a lokální 145

Kapitola 13 · Architekt jako sociální aktér 157

Kapitola 14 · Participace a spolutvorba 169

Přehled autorů urbánní sociologie 181

Abecední index případů 213

SOUHRNNÁ BIBLIOGRAFIE 216

PŘEDMLUVA

Úvodní slovo

Architekti vytvářejí prostor a prostor zpětně utváří společnost. Každá stěna někoho spojuje a jiného odděluje, práh jednoho vítá a druhému klade překážku a náměstí někomu patří, zatímco jiného z něj nenápadně vylučuje. Architektura proto nikdy není jen uměním formy a konstrukce. Vždycky je také návrhem toho, jak spolu lidé budou žít. Tato učebnice vychází z přesvědčení, že architekt, který si tuto dvojí povahu své práce uvědomuje, navrhuje lépe, a že nástroje, jimiž lze město takto číst, mu dává do ruky právě urbánní sociologie.

Cílem knihy je předat tyto nástroje srozumitelně a prakticky, aniž by se vytratila teoretická hloubka. Dějiny sociologie ani slovník pojmů pro pojmy samé v ní čtenář nenajde. Kniha chce ukázat, jak prostor vyrábí moc a nerovnost, jak mlčky předpokládá určité tělo, jak nese paměť, jak je udržován a kontrolován, jak jím prostupují globální toky a co z toho všeho plyne pro konkrétní návrh.

Kniha má proto jednotnou stavbu. Každá kapitola vychází z konkrétního případu, vyvozuje z něj teorii a končí tím, co případ znamená pro práci architekta. Případy jsou záměrně voleny ve dvojím měřítku. Vedle světových příkladů (Pruitt-Igoe, Bijlmermeer, Central Park, High Line, Sidewalk Toronto) stojí případy české (pražská náplavka, Karlín, Chanov, Kasárna Karlín), aby bylo zřejmé, že tytéž mechanismy pracují doma i ve světě, jen v jiném měřítku a s jinými aktéry. Třináct tematických kapitol je rozvrženo kolem protikladů, které provázejí každé město: centrum a okraj, norma a tělo, trvalost a dočasnost, kontrola a svoboda, globální a lokální. Čtrnáctá kapitola je metodická a věnuje se participaci a spolutvorbě. Na konci knihy je dodatek s přehledem hlavních autorů oboru.

Každou kapitolu doprovází stálý aparát: sada čtecích otázek „Jak číst…“, kterou lze přiložit k vlastnímu projektu, přehled klíčových pojmů, otázky k zamyšlení a terénní cvičení. Cvičení na sebe navazují a dohromady tvoří malý výzkumný kurz. Kdo je projde všechna, provede během semestru vlastní, byť drobný sociologický průzkum města.

Učebnice je určena především studentům magisterského studia architektury. Psala jsem ji však tak, aby posloužila každému, kdo se profesně dotýká města: urbanistům, plánovačům, památkářům, úředníkům veřejné správy i poučeným laikům. Lze ji číst souvisle i po jednotlivých kapitolách. Každá kapitola obstojí samostatně, vzájemné odkazy ale postupně skládají celkový argument knihy.

Ještě jedna poznámka na závěr. Číst město sociologicky neznamená vyměnit jistotu výkresu za nezávaznou úvahu. Kdo se to naučí, vidí víc a nese za to, co navrhuje, větší a poučenější odpovědnost.

KAPITOLA 1

Proč sociologie pro architekty?

Mezi výkresem a životem

„Dům je stroj na bydlení.“

– Le Corbusier, Za novou architekturu (1923)

„Moderní architektura zemřela v St. Louis ve státě Missouri 15. července 1972 ve 3 hodiny 32 minut odpoledne.“

– Charles Jencks, The Language of Post-Modern Architecture (1977)

1.1 Dům, který „zemřel“

Jednu fotografii zná téměř každý, aniž tuší, co na ní je. Jedenáctipodlažní betonová deska se za bílého dne hroutí do oblaku prachu. Nálož vybuchla u paty budovy, ta se na okamžik zachvěje, jako by váhala, a pak se sesune celá. Snímek imploze obletěl roku 1972 svět a stal se jednou z nejcitovanějších architektonických fotografií dvacátého století. A přitom zachycuje neúspěch.

Budova patřila k sídlišti Pruitt-Igoe v severní části amerického St. Louis. Sídliště tvořilo třiatřicet stejných jedenáctipodlažních desek, dohromady 2 870 bytů na ploše třiadvaceti hektarů, a bylo dimenzováno pro zhruba deset tisíc obyvatel (Bristol 1991). Navrhl je Minoru Yamasaki, nadaný modernista, který o dvě desetiletí později vyprojektoval newyorská dvojčata Světového obchodního centra. Sídliště bylo poprvé obydleno roku 1954 a odborný tisk je zprvu chválil. Mělo všechno, čemu poválečný modernismus věřil: světlo, vzduch, zeleň mezi domy, „ulice ve vzduchu“ v podobě širokých společných pavlačí, na nichž se měli potkávat sousedé, i úsporné výtahy, které zastavovaly jen v každém třetím podlaží, aby lidé chodili po společných chodbách a mimoděk tak vytvářeli komunitu.

O necelých dvacet let později z toho byla ruina. Byty zely prázdnotou, výtahy nejezdily a společné pavlače, navržené právě pro sousedské setkávání, dostaly od obyvatel přezdívku „uličky“, protože projít jimi znamenalo riskovat přepadení. Údržba do domů odmítala vstupovat. Roku 1969 vyhlásili nájemníci devítiměsíční stávku za snesitelné podmínky, jednu z prvních úspěšných nájemních stávek ve veřejném bydlení Spojených států. Když padlo rozhodnutí o demolici, žilo na sídlišti postaveném pro deset tisíc lidí už jen asi šest set obyvatel. První dům byl odstřelen 16. března 1972, druhý 21. dubna 1972 a slavnou se stala právě fotografie druhé imploze. Bourání pokračovalo do roku 1976.

Obr. 1.1. Demolice sídliště Pruitt-Igoe, St. Louis, 1972. Fotografie, která podle Charlese Jenckse „pohřbila“ moderní architekturu. Jak ukáže tato kapitola, o architektuře vypovídá méně, než se zdá.

Architektonický kritik Charles Jencks z imploze učinil symbol celé epochy. V knize, která dala jméno postmodernismu, prohlásil, že moderní architektura zemřela přesně v okamžiku odstřelu, a uvedl dokonce den, hodinu a minutu. Datace je rétorická nadsázka a Jencks ji ostatně později sám označil za záměrnou provokaci. Ujala se ale, protože vyslovila přesvědčení, které tehdy viselo ve vzduchu, že experiment se světlými, racionálními, do výšky vrstvenými „stroji na bydlení“ prostě nefungoval. Architektura něco slíbila a nedodala.

Právě věta „architektura selhala“ je dobrým východiskem této knihy. Zní srozumitelně a působivě, a přece je z velké části nepravdivá. Porozumět tomu, proč je nepravdivá, vyžaduje sociologický způsob myšlení.

1.2 Dva příběhy o jednom domě

O Pruitt-Igoe lze vyprávět dva příběhy. Oba pracují s týmiž fakty a liší se jen v tom, kam umístí příčinu.

Příběh první – selhání formy. Architekti uvěřili abstraktní vizi. Naskládali chudé rodiny do anonymních betonových věží a odřízli je od ulice, od obchodu, od života. Dlouhé společné chodby nepatřily nikomu, nikdo o ně tedy nepečoval a staly se z nich nebezpečná území. Výška, opakování a holé plochy plodily odcizení. Forma vyrobila chování, a kdyby Yamasaki navrhl nízké domy se zahrádkami, žilo by se tu spořádaně. Vina leží na výkresu.

Tento příběh je svůdný, protože architekturě přisuzuje obrovskou moc, a tím jí lichotí. Rozhodnutí u rýsovacího prkna v něm váží víc než cokoli jiného. Právě proto je u něj na místě ostražitost.

Příběh druhý – selhání struktury. Za výkresem se vynořuje docela jiný obraz (Bristol 1991; Freidrichs 2011).

Yamasaki si především výšku ani hustotu nevybral. Počet bytů, hustotu zástavby i samotné rozhodnutí stavět třiatřicet jedenáctipodlažních desek stanovil federální úřad pro veřejné bydlení dávno předtím, než se architekt dostal ke slovu. Federální legislativa navíc hradila jen výstavbu domů. Jejich provoz a údržba se měly platit z nájemného. Jenže St. Louis se právě v těch letech vyprazdňovalo. Průmysl zanikal, střední třída a bílé rodiny odcházely na předměstí (tomuto pohybu se říká white flight) a mezi lety 1950 a 1990 přišlo město o víc než polovinu obyvatel. Sídliště bylo zpočátku rasově oddělené, domy Pruitt byly určeny černým a Igoe bílým nájemníkům, a po zrušení segregace bílí odešli téměř úplně. Zůstali nejchudší. Nájemné nestačilo na údržbu, a bez ní se rozbily výtahy a přestala téct voda. Kdo mohl, odstěhoval se, příjem z nájmů dál klesal a začarovaný kruh se utahoval.

Architektura v tomto příběhu svůj díl viny nese, hlavní příčiny však leží mimo projekt: v tom, jak se rozdělují peníze, kdo smí kde bydlet, kam plyne kapitál a koho stát opustí. Yamasaki se slovy revizionistických historiků stal **obětním beránkem** sil, které nemohl ovlivnit.

Že Pruitt-Igoe nebylo americkou výjimkou, ukazují evropské paralely. Amsterodamský **Bijlmermeer**, stavěný od konce šedesátých let podle zásad CIAM jako plástev desetipodlažních megabloků pro sto tisíc obyvatel, prošel podobnou dráhou. Z oslavované vize „města budoucnosti“ se stal symbolem úpadku a pozdější revize našla hlavní příčiny v opožděné infrastruktuře (metro i občanská vybavenost dorazily o léta později), v politice přidělování bytů a v soustředění nově příchozích bez jakékoli podpory, mimo jiné migrantů ze Surinamu po roce 1975 (Wassenberg 2013). Londýnský soubor

Robin Hood Gardens manželů Smithsonových byl dokončen v témže roce, kdy padlo Pruitt-Igoe, a stál na téže ideji „ulic ve vzduchu“. Od roku 2017 byl postupně zbořen, ale Victoria & Albert Museum zachránilo třípodlažní fragment jeho fasády a vystavilo jej na benátském bienále architektury. Táž budova tak byla současně prohlášena za sociální selhání i za památku světové architektury. Vzorec se opakuje od francouzských grands ensembles po středoevropská panelová sídliště. Příběh „architektura selhala“ se vypráví všude a pozdější výzkum jej všude komplikuje stejným směrem, k penězům, správě, údržbě a přidělování bytů.

Fakta jsou tedy tatáž, výklady dva. Jeden hledá příčinu v tvaru budovy, druhý v uspořádání společnosti. Schopnost rozeznat, který výklad je pravdivější, a především schopnost ten druhý příběh vůbec uvidět, má v sociologii jméno a patří k jejím základním nástrojům.

> Otázka k případu. Kdyby bylo Pruitt-Igoe postaveno jako nízká zástavba rodinných domků, ale za stejných ekonomických a politických podmínek (vyprazdňující se město, žádné prostředky na údržbu, nejchudší obyvatelstvo), dopadlo by lépe? A obráceně, dopadl by Bijlmermeer stejně, kdyby metro, školy a obchody dorazily včas? Odpovědi mnoho prozradí o tom, čemu sami zatím přisuzujete moc.

1.3 Sociologická imaginace

Tuto dovednost pojmenoval americký sociolog C. Wright Mills v knize Sociologická imaginace (1959). Je to snad nejdůležitější pojem této učebnice.

Mills si všiml, že lidé prožívají svůj život jako sled osobních příběhů (práce, rodina, byt, dluhy, štěstí, smůla) a že většinu toho, co se jim děje, si také vykládají osobně. Nesehnal jsem práci, protože jsem se málo snažil. Nemám kde bydlet, protože jsem si špatně zařídil život. Takový výklad často sedí. Stejně často ale zakrývá něco většího.

Mills to ukázal na nezaměstnanosti. Je-li ve stotisícovém městě bez práce jeden člověk, jde o **osobní starost** (personal trouble). Souvisí s jeho schopnostmi, povahou a příležitostmi, které měl či neměl, a řešení je individuální. Je-li však v zemi s padesáti miliony pracujících bez práce

patnáct milionů lidí, těžko lze mluvit o osobním selhání patnácti milionů povah. To už je **veřejný problém** (public issue). Něco se pokazilo v uspořádání společnosti, v ekonomice, v institucích, ve struktuře příležitostí, a řešení proto nelze hledat v životopisech jednotlivců. Pomůže jen změna onoho uspořádání.

Sociologická imaginace je schopnost vidět spojení mezi **životopisem** jednotlivce a **dějinami** společnosti, v níž žije. Kdo ji má, umí přepínat pohled z detailu na celek a zpět. Vezme osobní zkušenost a ptá se, jaké širší síly ji utvářely, a vezme velkou strukturu a ptá se, jak dopadá na konkrétní život.

U Pruitt-Igoe lze obě čtení přesně umístit. Příběh první je čtení bez sociologické imaginace. Vidí jen budovu a její bezprostřední účinek, „osobní starost“ architekta i obyvatel. Příběh druhý ukazuje sociologickou imaginaci v akci. Bere tutéž ruinu, ptá se, jaké dějinné a strukturální síly ji vyrobily, a nachází deindustrializaci, rasovou segregaci, způsob financování a odliv kapitálu.

Celá otázka se netýká jen sociologie. Pro architekturu je naléhavá proto, že architekt pracuje přesně na rozhraní, které Mills popsal. Budova je vždy obojím zároveň. Je konkrétní hmotou na konkrétním pozemku, kterou bude zítra obývat konkrétní člověk, tedy kusem životopisu. Současně je produktem i nástrojem velkých struktur (peněz, zákonů, norem, mocenských vztahů), a tím i kusem dějin. Kdo vidí jen první rovinu, kreslí hezké výkresy do prázdna. Kdo vidí jen druhou, píše manifesty a nic nepostaví. Architektura potřebuje obojí a právě v takovém dvojím vidění je těžiště urbánní sociologie pro architekta.

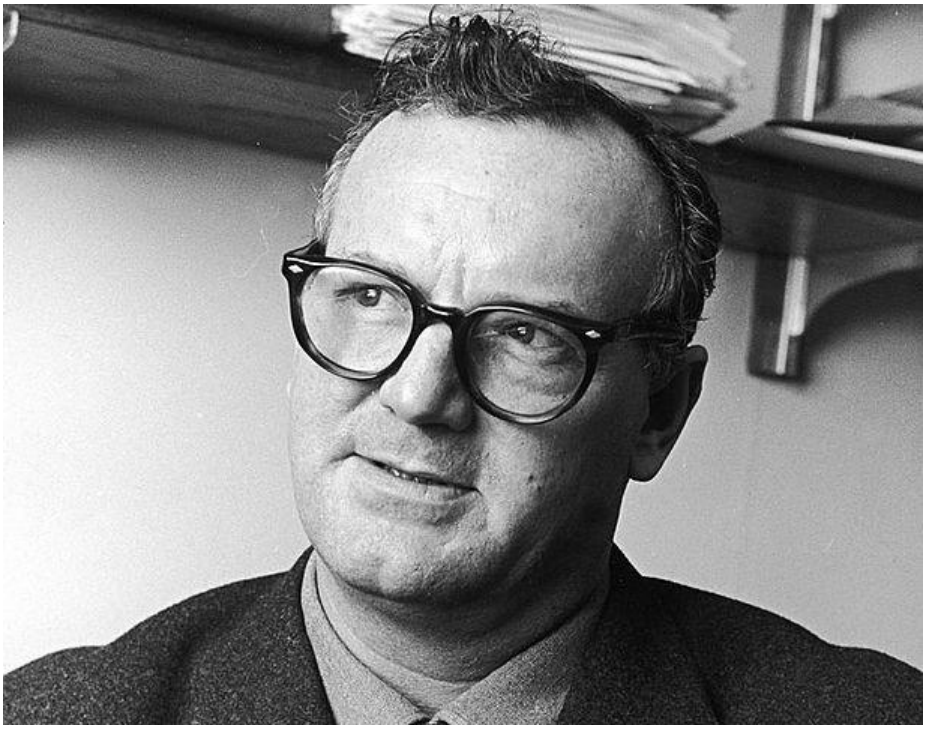

Obr. 1.2. C. Wright Mills (1916–1962). Pojem „sociologická imaginace“ je nejlepší obranou proti pokušení vykládat si všechno osobně.

1.4 Sociální fakt: proč „společnost“ není jen součet lidí

Proti dosavadnímu výkladu se hned nabízí námitka. Společnost přece nic nestaví ani neobývá. Staví a bydlí lidé. „Struktura“ je abstrakce, skutečné jsou jen konkrétní osoby a jejich rozhodnutí. Námitka je dobrá a má nezanedbatelnou filozofickou váhu. Sociologie na ni odpovídá pojmem, který je starší než Mills a patří k samým základům oboru. Je to **sociální fakt**.

Zavedl jej Émile Durkheim, jeden ze zakladatelů sociologie, v knize Pravidla sociologické metody (1895). Existují podle něj způsoby jednání, myšlení a cítění, které mají vůči jednotlivci tři vlastnosti. Jsou **vnější** (existovaly před ním a budou existovat po něm), **donucující** (vyvíjejí na něj tlak, ať si to uvědomuje, nebo ne) a **kolektivní** (sdílí je celá společnost, nejsou ničím soukromým výmyslem). Takovým jevům Durkheim říkal sociální fakty a žádal, aby se zkoumaly „jako věci“, stejně objektivně, jako přírodovědec zkoumá kámen.

Příkladem je jazyk. Žádný z mluvčích jej nevymyslel. Existoval dávno před nimi, naučili se mu a nemohou jej podle libosti měnit, protože kdyby začali slovům přiřazovat vlastní významy, nikdo by jim nerozuměl. Jazyk je vnější, donucující a kolektivní, je to sociální fakt. Totéž platí o penězích, zákonech, módě, pravidlech zdvořilosti či dopravních předpisech. Nic z toho není „přírodní“, všechno vyrobili lidé, a přesto to jednotlivci vzdoruje stejně tvrdě jako gravitace.

Durkheim šel ještě dál a doložil svou tezi na nejosobnějším činu, jaký si lze představit, na sebevraždě (Sebevražda, 1897). Ukázal, že i tam, kde by člověk čekal jen individuální zoufalství, existují stabilní míry sebevražednosti. Rok co rok se drží téměř na stejné výši a jsou systematicky odstupňované podle síly sociální soudržnosti, takže jsou vyšší tam, kde je integrace slabší, například u protestantů oproti katolíkům nebo u svobodných oproti ženatým. Jednotlivá sebevražda je tragédií konkrétní osoby, sebevražednost celé skupiny je sociální fakt.

Pro navrhování to znamená, že se vždy navrhuje do husté sítě sociálních faktů, ať to projektant ví, nebo ne. Ani vstupní hala se nekreslí do prázdna. Vzniká v prostoru, kde už platí nepsaná pravidla o tom, kde se smí postávat a kde ne, jak daleko od sebe stojí cizí lidé ve frontě a kdo komu uhne. Návrh bytu naráží na sociální fakt zvaný „rodina“, který za posledních padesát let změnil tvar (jeden rodič, dvě domácnosti dítěte, vícegenerační soužití, spolubydlení dospělých), a dispozice tomu buď vyhoví, nebo ji lidé budou obcházet. Sociální fakty jsou stejně reálným materiálem jako beton, jen s tím rozdílem, že beton je vidět a ony většinou ne. Zviditelňovat je patří k hlavním úkolům urbánní sociologie.

1.5 Struktura a jednání

Zatím padly dva pojmy, sociologická imaginace jako schopnost vidět a sociální fakt jako to, co je třeba vidět. Spojuje je otázka, která prostupuje celou sociologií a vrací se v každé další kapitole, otázka vztahu mezi **strukturou** a **jednáním**.

Struktura je souhrn trvalejších uspořádání, která nás přesahují a utvářejí: instituce, zákony, třídní rozdíly, mocenské vztahy, sociální fakty. Struktura zároveň **omezuje** (nelze dělat, co se komu zlíbí) i **umožňuje** (bez jazyka by nikdo nepromluvil, bez peněz nic nesměnil, bez stavebního práva nepostavil). **Jednání** (agency) je naopak schopnost jednotlivců volit, jednat,

vzdorovat a dělat věci jinak. Lidé nejsou loutkami struktur. Obcházejí je, přizpůsobují si je a někdy je i mění.

Sociologové se odjakživa přou o to, čeho je víc. Kdo zdůrazní strukturu příliš, uvidí v lidech bezmocné šachové figurky. Kdo příliš zdůrazní jednání, ztratí z dohledu všechno, co lidi tlačí, omezuje a předurčuje, a zbude mu naivní představa, že každý je strůjcem svého osudu, a tedy si za něj sám může. Většina dobré sociologie se oběma krajnostem vyhýbá a bere vážně obě strany. Nejznámějším pokusem spor teoreticky rozpustit je teorie strukturace Anthonyho Giddense. Struktura a jednání podle něj nejsou dvě soupeřící síly, ale dvě stránky téhož procesu. Struktura je médiem jednání i jeho stále obnovovaným výsledkem (**dualita struktury**). Nejlepší ilustrací je opět jazyk. Mluvením se mu podřizujeme, a současně jej právě mluvením udržujeme při životě a pomalu proměňujeme. (Druhý vlivný pokus, Bourdieuův pojem habitus, si kniha schovává do závěrečné kapitoly.)

Pro architekturu je podstatné, že **budova stojí přesně v pantu mezi strukturou a jednáním.** Strukturou je vyrobená, protože peníze, předpisy, vlastnické vztahy a mocenské zájmy rozhodly, co se postaví, kde, jak vysoké a pro koho (Yamasaki, jak víme, dostal výšku i hustotu zadané shora). A zároveň budova spoluutváří jednání těch, kdo v ní žijí. Jedny možnosti otevírá a jiné zavírá, někoho zve dál a jiného zastaví u dveří.

Tady číhá past, do níž architektura padá obzvlášť snadno, a má dokonce i jméno, **architektonický determinismus**. Je to víra, že forma přímo a spolehlivě určuje chování. Postav „ulice ve vzduchu“ a vznikne komunita, postav věže a vznikne odcizení. Příběh první o Pruitt-Igoe je čistý architektonický determinismus. Determinismus má ostatně i akademické dějiny. Britská geografka Alice Colemanová v knize Utopia on Trial (1985) připsala vandalismus a kriminalitu londýnských sídlišť přímo měřitelným znakům jejich formy a doporučila sídliště přestavět. Pozdější kritika však ukázala, že její korelace slábnou, jakmile se zohlední chudoba obyvatel a způsob přidělování bytů. K této pasti se podrobně vrátí čtvrtá kapitola. Determinismus je nebezpečný dvakrát, protože je nepravdivý (chování utvářejí i struktury mimo dosah architekta) a zároveň svůdný (lichotí profesní moci). **Forma chování ani neurčuje, ani je nenechává nedotčené. Některé chování usnadňuje a jiné ztěžuje, k něčemu zve a od něčeho odrazuje, vždy však ve hře s jednáním lidí a se strukturami okolo.** Schodiště může setkávání usnadnit, nařídit je nemůže.

Zeď může usnadnit vyloučení, chudobu, která za ním stojí, však žádná zeď nezpůsobí ani nezruší.

Brát tvůrčí moc vážně, a přitom nepropadnout iluzi, že tvarem lze vyřešit, co je problémem peněz, moci a institucí, znamená pohybovat se po úzké hraně. Udržet se na ní patří k nejnáročnějším, ale také nejcennějším dovednostem architektonického myšlení.

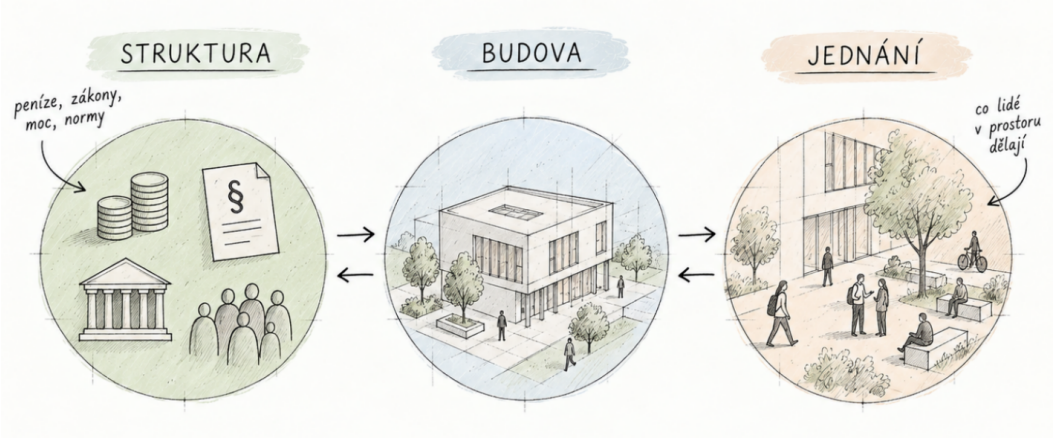

Obr. 1.3. Budova jako pant mezi strukturou a jednáním. Šipky vedou oběma směry. Struktury vyrábějí budovu, budova spoluutváří jednání a proměněné jednání může časem působit zpět na struktury (Giddensova dualita struktury).

1.6 Teze této knihy: prostor je sociální, společnost je prostorová

Celá kniha stojí na jedné větě. Má dvě poloviny a obě platí současně.

Prostor je sociální. Žádný prostor není neutrální nádobou, do níž se život teprve „nalije“. Každé prostorové uspořádání ztělesňuje rozhodnutí o tom, kdo kam patří, co je důležité, co se smí a co ne. Náměstí, plot, recepce, schodiště i hranice pozemku jsou sociální vztahy převedené do hmoty.

Společnost je prostorová. Žádný sociální vztah neexistuje mimo prostor. Moc, nerovnost, rodina, komunita, paměť ani dohled se neodehrávají v jakémsi éteru. Všechno potřebuje místo, ať jsou to kanceláře, ložnice, hřbitovy, kamery, nebo ploty. Porozumět společnosti znamená dívat se, kde se odehrává.

Pro sociologii je objevem druhá polovina věty, totiž že společnost má vždy prostorovou podobu, na kterou obor dlouho zapomínal. Pro architekturu je převratná první. Říká, že každý výkres je hypotézou o sociálním životě.

Rozhodnutí otevřít kuchyň do obývacího pokoje je domněnkou o tom, jak má vypadat rodinný život a kdo má být při vaření vidět. Jediný společný vchod místo dvou oddělených v sobě nese úsudek o tom, zda se různí lidé mají potkávat. A lavička tvarovaná tak, aby se na ní nedalo ležet, předpokládá, kdo do veřejného prostoru patří a kdo ne.

Tyto hypotézy se vyslovují tak jako tak. Otázkou je jen, zda vědomě, nebo bezděčně. Bez sociologické imaginace je architekt vyslovuje bezděčně a pak se diví, že „lidé budovu používají špatně“. Se sociologickou imaginací ví, že žádné „špatné používání“ neexistuje. Existuje jen rozdíl mezi tím, co se předpokládalo, a tím, jak lidé skutečně žijí, a tento rozdíl je pro architekta tou nejcennější zpětnou vazbou.

1.7 Jak číst budovu sociologicky

Sociologická imaginace se dá naučit, protože je to návyk klást otázky. Následující sada je záměrně jednoduchá a dá se přiložit k jakémukoli prostoru, od autobusové zastávky po operu. Kniha se k ní bude vracet a zjemňovat ji, ale i v této hrubé podobě ukáže víc, než zachytí běžný pohled.

Kdo prostor platil a kdo z něj má prospěch? Peníze obvykle prozradí, komu místo slouží, i když mluví jazykem obecného dobra.

Koho prostor zve dál a koho zastaví? Každé místo má prahy, některé z kamene, jiné nevyslovené. Rozdíl je v tom, kdo jimi projde samozřejmě a kdo zaváhá nebo se otočí.

Jaké chování prostor usnadňuje a jaké ztěžuje? Sloveso „usnadňuje“ je tu místo „určuje“ zvoleno záměrně. Kde se dá sednout, kde postávat, kde se schovat, kde se potkat, kde být sám?

Co je vidět a co je schované? Reprezentativní schodiště versus vchod pro personál, popelnice, technické zázemí, lidé, kteří uklízejí.

Co se stane, použije-li prostor někdo „jinak“? Skejťáci na mramoru, prádlo na balkoně, květina vysazená do obecního záhonu bez povolení. Odchylka od záměru často prozradí záměr lépe než cokoli jiného.

V těchto pěti otázkách je celá metoda knihy v malém.

1.8 Co sociologie nedá (a co dá)

Sluší se říct i to, k čemu sociologie dobrá není. Má přinejmenším tři meze.

Nedá tvar. Z žádné sociologické teorie nevypadne půdorys, výška domu ani podoba fasády. To zůstává prací architekta.

Nedá jistotu. Sociologie nepředpovídá chování tak spolehlivě, jako fyzika předpovídá pád kamene. Lidé jsou tvořiví, vzdorní a nedají se předvídat, protože vedle struktury je tu i jejich jednání. Sociologie zvyšuje pravděpodobnost dobrého odhadu, ale nezaručuje jej.

Nezbavuje odpovědnosti. Spíše naopak. Jakmile je jednou zřejmé, že výkres je hypotézou o sociálním životě, výmluva „já to jen nakreslil“ přestává platit.

Co tedy sociologie nabízí? **Lepší otázky.** Ukazuje to, co by jinak zůstalo skryto: sociální fakty, struktury a mocenské vztahy vtělené do hmoty. Chrání před nejtrapnějším profesním omylem, před vírou, že tvarem lze vyřešit problém peněz a moci. A dává pokoru i sebevědomí. Pokoru proto, že je vidět, kolik z výsledku leží mimo architekta, a sebevědomí proto, že je vidět i ono úzké, ale skutečné pásmo, v němž rozhodnutí o formě lidem opravdu mění život.

Pruitt-Igoe nedokazuje, že je architektura bezmocná, ale že sama nestačí. Architekt přitom nemůže udělat nic horšího, než věřit opaku. Není-li prostor neutrální nádobou, jak vlastně vzniká? Kdo a jak jej „vyrábí“? Tím se zabývá příští kapitola.

Klíčové pojmy této kapitoly

Sociologická imaginace (C. W. Mills) – schopnost vidět spojení mezi osobním životopisem a dějinnými či strukturálními silami a přepínat pohled mezi jednotlivcem a celkem společnosti.

Osobní starost × veřejný problém (Mills) – rozdíl mezi tím, co lze vyložit a řešit individuálně, a tím, co je projevem uspořádání společnosti.

Sociální fakt (É. Durkheim) – způsob jednání, myšlení a cítění, který je vůči jednotlivci vnější, donucující a kolektivní (jazyk, peníze, zákony, normy). Je reálný, přestože jej vyrobili lidé.

Struktura × jednání – vztah mezi uspořádáními, která nás přesahují (a současně omezují i umožňují), a schopností jednotlivců volit a jednat.

Dualita struktury (A. Giddens) – struktura jako médium i stále obnovovaný výsledek jednání. Nejvlivnější teoretický pokus rozpustit dualismus struktury a jednání.

Architektonický determinismus – mylná víra, že forma přímo a spolehlivě určuje chování. Architektura do této pasti padá obzvlášť snadno (srov. Colemanová 1985 a její kritika).

Teze knihy – prostor je sociální (každé uspořádání ztělesňuje sociální rozhodnutí) a společnost je prostorová (každý sociální vztah má místo). Z toho plyne, že každý výkres je hypotézou o sociálním životě.

Otázky k zamyšlení

Vyberte budovu či veřejný prostor, který se obecně pokládá za „povedený“ nebo „nepovedený“. Dají se o něm vyprávět oba příběhy z oddílu 1.2, jednou s příčinou ve formě, podruhé ve struktuře? Který z nich zaznívá ve veřejné debatě častěji a proč?

Vyzkoušejte Millsovo rozlišení osobní starosti a veřejného problému na bydlení. Který jev se v Česku běžně vykládá jako osobní selhání, ačkoli by se dal číst i jako veřejný problém? Co se změní, když pohled přepnete?

Najděte tři sociální fakty (v Durkheimově smyslu), na které člověk narazí při vstupu do libovolné budovy. Jak by se budova musela změnit, aby je šlo obejít? A jde to vůbec?

Robin Hood Gardens bylo zbořeno jako sociální selhání a zároveň muzealizováno jako architektonická památka. Co tato dvojznačnost vypovídá o vztahu mezi estetickým a sociálním soudem o architektuře?

Platí, že „žádné špatné používání prostoru neexistuje, jen rozdíl mezi předpokladem a životem“ (oddíl 1.6)? Kde leží hranice tohoto tvrzení?

Terénní cvičení 1: Čtení místa

Vyberte jedno veřejné nebo poloveřejné místo, kterým denně procházíte (zastávka, nádražní hala, předprostor fakulty, nákupní pasáž), a dvacet minut tam jen pozorujte, nic nenavrhujte. Projděte pět otázek z oddílu 1.7 a ke každé si zapište konkrétní pozorování. Zvlášť se věnujte páté otázce a zachyťte alespoň jeden případ, kdy někdo použil prostor „jinak“, než byl zjevně zamýšlen. Odevzdává se strana textu nebo strana skic s poznámkami. Na tato pozorování naváže cvičení v příští kapitole.

Zdroje a doporučené čtení

Klasické texty (jádro kapitoly):

Mills, C. W. (1959). The Sociological Imagination. New York: Oxford University Press. (Česky Sociologická imaginace. Praha: SLON.) Pro potřeby kapitoly postačí první kapitola, „The Promise“.

Durkheim, É. (1895). Les règles de la méthode sociologique. (Česky Pravidla sociologické metody.) Klíčová je pasáž vymezující sociální fakt.

Durkheim, É. (1897). Le suicide. Pro představu, jak se sociální fakt zkoumá „jako věc“.

Giddens, A. (1984). The Constitution of Society. Cambridge: Polity Press. K dualitě struktury a teorii strukturace.

K případu Pruitt-Igoe:

Bristol, K. G. (1991). „The Pruitt-Igoe Myth.“ Journal of Architectural Education, 44(3), 163–171. Zakládající revizionistická studie; volně dostupné verze v univerzitních repozitářích (zelený OA).

Freidrichs, C. (2011). The Pruitt-Igoe Myth (dokumentární film, USA). Postaven na výpovědích bývalých obyvatel; vhodný úvodní materiál pro seminář.

Heathcott, J. (2012). „Pruitt-Igoe and the Critique of Public Housing.“ Journal of the American Planning Association, 78(4). Historická rekonstrukce provozních a fiskálních příčin úpadku.

Srovnávací případy (Evropa):

Wassenberg, F. (2013). Large Housing Estates: Ideas, Rise, Fall and Recovery. The Bijlmermeer Case. Amsterdam: IOS Press / TU Delft. Podrobná monografie amsterodamského případu.

Victoria & Albert Museum: dokumentace fragmentu Robin Hood Gardens (zachráněn 2017, vystaven na Bienále architektury v Benátkách 2018) – vam.ac.uk.

Coleman, A. (1985). Utopia on Trial. London: Hilary Shipman. Vlivná – a metodologicky sporná – obhajoba architektonického determinismu; číst spolu s její kritikou.

Doplňkové:

Jencks, C. (1977). The Language of Post-Modern Architecture. London: Academy Editions. Pro původní (a dnes zpochybňovaný) výrok o „smrti moderní architektury“.